

XIII PEATÜKK. KOHUS

Sissejuhatuse autor *Priit Pikamäe*

Olulisemad kohtulahendid

RKÜK 28.10.2002, 3-4-1-5-02 – ORAS § 7 lg 3; 17.03.2003, 3-1-3-10-02 – Karistusreform II; 14.04.2009, 3-3-1-59-07 – Šuvalov; 08.06.2009, 3-4-1-7-08 – Riigihangete seadus; 12.07.2012, 3-4-1-6-12 - ESM; 17.12.2013, 3-2-1-4-13 – Sunniraha; 04.02.2014, 3-4-1-29-13 – Menetluskulud; 21.04.2015, 3-2-1-75-14 – Maksekäsu kiirmenetlus; RK-PJK 06.03.2002, 3-4-1-1-02 – Käibemaksuseadus I; 11.05.2006, 3-4-1-3-06 – Euroarvamus; 22.11.2010, 3-4-1-6-10 – Tallinna ühisveevärk; 17.02.2014, 3-4-1-54-13 – Menetlustoimingu lubatavus; 03.03.2015, 3-4-1-56-14 – Menetlusdokumendi kättetoimetamine; 15.01.2016, 3-4-1-30-15 – Linnapea ametist kõrvaldamine; 11.05.2017, 3-4-1-4-17 – Individuaalkaebuse lubatavus; RKHK 10.06.2021, 3-21-231/18 – Kohtunikule süüdistuse esitamine

Valikkirjandus

Taavi Annus. Riigiõigus. Tallinn: Juura 2006.

Jaan Ginter. Erikohtute võimalik koht Eesti Vabariigi õigussüsteemis. – *Juridica* 1995/1, lk 12–13.

Tilman Hoppe. Public corruption: Limiting criminal immunity of legislative, executive and judicial officials in Europe. – *Vienna Journal of International Constitutional Law* 2011, kd 5, nr 4, lk 538–549.

Janar Jäätma. Kas õigusemõistmine on üksnes õiguse mõistmine? – *Juridica* 2016/2, lk 75–86.

Kohtute seadus. Kommenteeritud väljaanne (toim. P. Pikamäe, K. Leichter). Tallinn: Juura 2018.

Marelle Leppik. Esimesi märke põhiseaduslikkuse kohtulikust järelevalvest: Riigikohtu praktika 1920. aasta põhiseaduse kehtimisajal. – *Juridica* 2012/3, lk 185–192.

Uno Lõhmus. Põhiseaduslikkuse kohtuliku kontrolli sünniloost. – Riigiõiguse aastaraamat 2020. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia riigiõiguse sihtkapital, lk 7–31.

Uno Lõhmus, Hannes Vallikivi. Lisandusi põhiseaduslikkuse järelevalve sünniloole Eestis. – *Juridica* 2020/6, lk 451–464.

Uno Lõhmus. Põhiseaduslikkuse järelevalve küsimus 1937. a põhiseaduse koostamisel: võitlus põhiseaduskohtu loomise eest. – Riigiõiguse aastaraamat 2021. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia riigiõiguse sihtkapital, lk 105–138.

Rait Maruste. Konstitutsionalism ning põhiõiguste ja vabaduste kaitse. Tallinn: Juura 2004.

Lauri Mälksoo. Eesti suveräänsus 1988–2008. – H. Kalmo, M. Luts-Sootak (toim.). Igavene või iganenud? Tekste kaasaegsest suveräänsusest. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2010, lk 132–156.

Priit Pikamäe. Ääremärkusi Eesti põhiseaduslikkuse järelevalve korralduse ja menetluse kujunemisele ja võimalikule edasisele arengule. – Riigiõiguse aastaraamat 2021. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia riigiõiguse sihtkapital, lk 139–170.

Põhiseaduslikkuse järelevalve kohtumenetluse seadus. Kommenteeritud väljaanne (toim. S. Laos, R. Loom, N. Parrest, J. Pöld). Tallinn: Juura 2021.

Marju Luts-Sootak, Hesi Siimets-Gross. Eesti õiguse 100 aastat. Tallinn: Post Factum 2019.

Hannes Vallikivi. Õigusteaduslik arvamus põhiseaduslikkuse järelevalve küsimuses 1920–1940. – Riigiõiguse aastaraamat 2021. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia riigiõiguse sihtkapital, lk 89–104.

- 1 Kõige üldisemalt võib kohtupidamist (*resp.* õigusemõistmist) määratleda kui ühiskonnas tekkinud vaidluse lahendamist kolmanda erapooletu isiku poolt. Kohtupidamine nime-
tatud tähenduses võib toimuda väga erinevates vormides (nt tüliküsimuse lahendamiseks
vaidlevate poolte endi kokku kutsutud vahekohtus) ega pea seetõttu vältimatult aset
leidma riigi vahendusel. Ajaloolistel põhjustel (PS § 146 komm. 2–3) on kohtupidamine
siiski kujunenud üheks moodsa riigi tuumikfunktsiooniks ja valdav osa õigusvaidlusi leiab
oma lahenduse riikliku kohtusüsteemi kaudu. Olles kujunenud üheks osaks riigivõimu
teostamisest, moodustavad kohtuvõimu funktsioneerimise põhialused ühe konstitutsioo-
nilise reguleerimisobjekti. Kohtuvõimu puudutavad peatükid on kuulunud kõigi Eesti
seniste põhiseaduste (PS) koosseisu, erinedes üksteisest siiski oma regulatsiooniastme
poolest. Seni kõige lakoonilisem kohtute peatükk sisaldus 1920. a PSis (§-d 68–74), mis
nimetas ära vaid kohtu sõltumatuse põhimõtte (§ 68), kõrgeima kohtuna Riigikohtu
(§ 69), kohtunike ametisse nimetamiseks pädeva institutsiooni (Riigikohus, kui kohtunik
polnud valitav) ühes olulisemate kohtuniku isikulise sõltumatuse tagatistega (§-d 70–72)
ning vandekohtute ja erakorraliste kohtute lubatavuse eeldused (§-d 73–74). 1934. a selles
PSis kehtima hakanud muudatused ei puudutanud kohtute peatükki enam kui kohtunike
ametisse nimetamise korra osas (Riigikohtu ettepanekul riigivanem). Seevastu 1937. a PS
sisaldas oluliselt üksikasjalikumalt kohtuvõimu teostamise regulatsiooni (§-d 112–121),
sisaldades lisaks juba eelnevates PSides olemas olnule ka sätteid asjaomase ministri
pädevuse kohta korraldada kohtute asjaajamise järelevalvet (§ 113 lg 2), kohtuniku
teenistusvanuse piirmäära (§ 115), erikohtute loomise võimalust (§ 118), Vabariigi
Presidendi (VP) armuandmisõigust ja selle piire (§ 120) ning põhiseaduslikkuse järele-
valvemenetluse kehtestamise võimalust (§ 121). Kehtiv PS järgib kohtute peatüki
regulatsiooniastmelt pigem 1938. a eelkäijaga omaksvõetud joont sätestada kohtuvõimu
puutuvaid küsimusi põhiseaduses pigem rohkem, piirates seeläbi seadusandja otsustus-
õigust selles vallas. Kohtunike ametisse nimetamise üksikasjadelt on regulatsiooniteravik
ajaloolistel põhjustel siiski üle kandunud kohtusüsteemi ülesehitust ja selle eri astmete
põhiülesandeid kirjeldavatele küsimustele (PS §-d 148–149). Lähemalt PS § 148.
- 2 Kehtiva PSi kohtutegevust puudutava peatüki koostamise põhieeskujuks on olnud 1937.
a PS, samuti selle alusel 1938. a kehtestatud kohtute seadustik.¹ PSi käesoleva peatüki
teksti kujunemise juures on oluline silmas pidada, et see valmis põhiosas väljaspool PSi
muude osade koostamist ja ennetades ajalisel 1992. a PSi tervikteksti väljatöötamisele
asumist. Nagu märkis toonane justiitsminister Jüri Raidla Põhiseaduse Assamblees

¹ RT 12.04.1938, 36.

justiitsministeeriumi koostatud PSi eelnõu tutvustades, lähtus selle kohtute peatükk kontseptsioonist, mis oli aluseks võetud kahes kohtureformi alustavas ning juba eelnevalt ülemnõukogu menetlusse antud seaduseelnõus.² Nimelt asuti Eestis kohtureformi ette valmistama juba oluliselt enne riigi taasiseseisvumist augustis 1991, mistõttu toonase kohtureformi kesksed seadused – kohtute seadus (KS) ja kohtuniku staatuse seadus (KSS) – võeti vastu veel ülemnõukogus oktoobris 1991, s.o uue PSi ettevalmistamisele asumisest märkimisväärselt varem.³ Põhiseaduse Assamblees eelistati seetõttu kohtureformi põhiküsimuste juurde tagasipöördumist vältida ning kajastada põhiseaduse asjakohases peatükis äsja kehtestatud KSis⁴ ja KSSis⁵ juba otsustatud PSile vajalikus ulatuses. Sellist lähenemist lihtsustas riikluse õigusliku järjepidevuse kontseptsioon ja asjaolu, et ka 1991. a kohtureform ise oli toimunud nimelt 1938. a põhiseaduslikku korda eeskujuks võttes. Kirjeldatud asjaoludega on ühtlasi selgitatav ka kohtute peatükki puudutavate diskussioonide vähesus Põhiseaduse Assamblees.

- 3 Sisuliselt restaureeris kehtiv PS seeläbi väheste kõrvalekalletega Eestis 1930. aastate lõpul toimunud kolmeastmelise kohtusüsteemi. Viimast iseloomustas üldpädevusega esimese astme kohtute (jaoskonnakohtute) võrk, mille lahendeid sai apelleerida ringkonnakohtusse. Kõrgeimaks kohtuastmeks oli Riigikohus, mis arutas alama astme kohtulahenditele esitatud kassatsioonid.⁶ Erinevalt varasemast loobuti 1991. a kohtureformiga siiski eraldiseisvast kohtukojast, mille pädevusse kuulus apellatsioonide arutamine nende kohtulahendite peale, mida ringkonnakohtus arutas esimese astme kohtuna, ning nimetati jaoskonnakohtud ümber maakohtuteks. Ajalooliselt tugines 1938. a kohtukorraldus omakorda Vene impeeriumi Läänemere provintside 1889. a kohtureformi tulemustele. Nii on väidetud, et 1938. a kohtute seadustiku aluseks oli otseselt Tsaari-Venemaa kohtuministri N. Muravjovi juhitud komisjoni (1894–1899) koostatud kohtuasutuste seadustiku projekt.⁷ Nõnda tähendas otsus lähtuda 1991. a kohtureformi läbiviimisel eeskujuna 1938. a kehtestatud kohtukorraldusest põhiolemuselt tagasipöördumist 19. sajandi lõpu kohtusüsteemi ideestiku juurde, kuivõrd 1938. a kohtute seadustik kujutas endast nende arusaamade reformitud ja kaasajastatud varianti. Seda kinnitab ka asjaolu, et pärast iseisvuse väljakuulutamist ja Saksa okupatsiooni lõppu antud Ajutise Valitsuse korralduste kohaselt taastati Eestis põhijoontes tsaaririigis enne revolutsiooni toimunud kohtukorraldus, tehes selles muudatusi ulatuses, mida tingis oma riigi loomine: Riigikohtu loomine kõrgeima kohtuna, vallakohtute ja ülemtalurahvakohtute kaotamine, ning teatud muudatused eri kohtuastmete omavahelises pädevuste jaotuses ja tööpiirkondades.⁸ Põhimõtteline otsus tugineda 1991. a kohtureformi läbi viies eeskujuna 1938. a kohtukorraldusele välistas paraku võimaluse luua pärast taasiseseisvumist täiesti uus kohtusüsteem, mis oleks võtnud arvesse vahepealsel ajal teiste riikide kohtusüsteemides üldiselt toimunud arenguid, mida iseloomustab peaaesjalikult järjest suurem liikumine spetsialiseeritud kohtute poole materiaalõiguslike regulatsioonide spetsiifika kasvades.

² V. Peep (toim.). Põhiseadus ja Põhiseaduse Assamblee. Koguteos. Tallinn: Juura 1997, lk 78.

³ Lähemalt nt P. Pikamäe. Ääremärkusi Eesti põhiseaduslikkuse järelevalve korralduse ja menetluse kujunemisele ja võimalikule edasisele arengule. – Riigiõiguse aastaraamat 2021. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia riigiõiguse sihtkapital, lk 141–147.

⁴ RT 1991, 38, 472.

⁵ RT 1991, 38, 473.

⁶ Lähemalt: I. Rebane. Kohtud Eestis läbi aegade lühiülevaates. Toronto 1982, lk 79–85; T. Anepaio. Eesti Vabariigi kohtute kujunemine. – Eesti Jurist 1994, nr 3, lk 33 jj; T. Anepaio. Eesti Vabariigi Riigikohus (I). – Eesti Jurist 1994, nr 4, lk 26 jj; T. Anepaio. Eesti Vabariigi Riigikohus (II). – Eesti Jurist, nr 5, lk 3 jj; T. Anepaio. Rahukogud (ringkonnakohtud). – Eesti Jurist 1994, nr 9, lk 3 jj.

⁷ T. Anepaio. Eesti Vabariigi Riigikohus (II). – Eesti Jurist 1994, nr 5, lk 5; R. Rägo. Kohtukorralduse seaduse eelnõu. – Õigus 1929, lk 8 jj.

⁸ RT 27.11.1918,1; RT 28.11.1918, 2. Ülevaatlukult: T. Anepaio. Eesti Vabariigi kohtute kujunemine, lk 33 jj.

- 4 PS §-s 4 sätestatud võimude lahususe ja tasakaalustatuse põhimõtte kohaselt moodustab kohtuvõim eraldi riigivõimuharu. Seega on kohtuvõimu teostamine üks osa riigivõimu teostamisest, mistõttu PS peab sarnaselt teiste riigivõimuharudega nägema ette ka kohtuvõimu tegevuse põhialused. Nende küsimuste täpsustamine moodustabki käesoleva peatüki eseme. Konkreetsemalt sätestab põhiseaduse XIII peatükk kohtuvõimu tegevuse konstitutsioonilised põhialused (PS §-d 146 ja 151–152), kohtupidamise korraldamiseks vajaliku kohtusüsteemi ülesehituse minimaalsed eeldused (PS §-d 148–149), samuti kohtuniku õigusliku seisundi ja ametisse saamise põhialused (PS §-d 147, 150 ja 153). Loetletud küsimusteringi üksikasjalikumaks reguleerimiseks on PS § 104 p 14 kohaselt kohtukorralduse seaduse ja kohtumenetluse seaduste kehtestamise kaudu pädev seadusandja, kes saab seda teha üksnes Riigikogu koosseisu häälteenamusega. Paragrahv 147 lg 4 volitab parlamenti seadusega kehtestama ka üksikasjalikumaid kohtuniku sõltumatuse tagatise ja õigusliku seisundi. Praegu konkretiseerib mõlema viidatud PSi sätte mõttes kohtuvõimu toimimist seadusandlikul tasandil 19.06.2002 vastu võetud KS⁹, mis asendas ja ühendas eelnevalt 23.10.1991 eraldi kehtestatud KSi ja KSSi (XIII ptk sj komm. 2). Seega kehastab PSi vaadeldav peatükk – analoogiliselt seadusandlikku ja täitevvõimu reguleerivate alajaotistega – endast ühtlasi kohtuvõimu toimimise põhiseaduslike garantiide loetelu, mida seadusandja ei saa teisiti otsustada.
- 5 PS tervikuna ja ka XIII peatükk reguleerivad üksnes riiklikku kohtuvõimu teostamist ehk õigusemõistmist, mida toimetab riik oma selleks otstarbeks sisse seatud ametiasutuste, s.o kohtute ja neis töötavate kutseliste kohtunike kui riigiametnike kaudu. Privaatautonomia põhimõtte alusel toimuv eraisikute vaheline kokkuleppeline kohtupidamine sõltumata selle ülesehitusest ja õiguslikust regulatsioonist ei ole selle peatüki reguleerimise ese. Seega ei laiene peatükis sätestatud nõuded õigusemõistmisele ja kohtukorraldusele, sealhulgas kohtunike sõltumatuse tagamisele, kohtupidamisele väljaspool riigiorganisatsiooni. Viimati nimetatud õigusemõistmise hulka kuuluvad nt vahekohtud, erinevate organisatsioonide aukohtud, kirikukohtud, apellatsioonikomisjonid akadeemiliste institutsioonide juures jt. Kuivõrd PSi XIII peatükk reguleerib nimelt kohtuvõimu kui eraldi riigivõimuharu teostamist, ei laiene selles kirjeldatud nõuded ka õigusvaidluste lahendamisele teiste riigivõimuharude juures (nt väärteoasjade lahendamine täitevvõimu poolt – PS § 146 komm. 4).
- 6 Reguleerides kohtuvõimu teostamise kõige olulisemaid aluseid, sisaldab peatükk oma reguleerimisemelt põhiseaduse riigikorralduslikke küsimusi sätestavaid norme. Peatükk moodustab jätku PSi teistele riigivõimu institutsionaalset teostamist reguleerivatele peatükkidele, kuuludes sellest hõlmatud normide struktuurilt samale tasandile PS IV–VI ja XI–XII ning XIV peatüki normistikuga.
- 7 Kohtuvõimu peatüki sätted on lahutamatult seotud terve rea PSi II peatükis nimetatud põhiõigustega, eeskätt PS § 15 lg 1 ls-s 1 sätestatud kohtusse pöördumise põhiõigusega, samuti PS § 24 lg-tes 1 ja 5 vastavalt ette nähtud põhiõigusega seadusega määratud kohtualluvusele ja edasikaebe põhiõigusega. Kõigi nimetatud põhiõiguste realiseerimine eeldab toimiva kohtusüsteemi olemasolu, mille institutsionaalset alust see peatükk endast kujutabki. Rahvusvahelise õiguse seisukohalt täidab XIII peatükk Eesti võetud kohustuse luua õigushüvede efektiivsed kaitsemehhanismid. See kohustus nõuab riikidelt pädevate kohtu-, haldus- ja muude organite asutamist üksikisikute kaitseks ning kohtuliku kaitse võimaluste laiendamist, nii nagu see on ette nähtud muu hulgas kodaniku- ja poliitiliste õiguste rahvusvahelise pakti art 2 lg-s 3.¹⁰ Kohtute peatüki seotusest kohtulike ja menetluslike põhiõiguste teostamisega tuleneb, et kõigil selles seadusandja kujundada

⁹ RT I 2002, 64, 390.

¹⁰ RT II, 1993, 10, 11.

jäetud juhtudel on viimase otsustusruum kohtukorralduse ja -menetluse seadusi kehtestades piiratud vastavate põhiõiguste järgimise nõudega.

- 8 Terminoloogiliselt kasutab õiguskord mõistet *kobus* mitmetähenduslikult.¹¹ See termin võib sõltuvalt kontekstist samaaegselt tähistada nii kohtuvõimu tervikuna kui ka üksikut kohtuasutust (KS 2.–4. ptk) või konkreetset kohtuasja lahendavat kohtukoosseisu vastava menetlusseaduse mõttes. Põhiseaduse tekstis mõistetakse kohtu all siiski läbivalt kohtuvõimu kui tervikut, tähistades sel moel neid küsimusi, mille üle PSi mõistes ei saa otsustada ükski teine riigivõimuharu peale kohtuvõimu (PS §-d 15 lg 2, § 24 lg 3, § 48 lg 4). Sarnaselt muude riigivõimuharudega ei saa ka neid küsimusi, mille otsustamine on põhiseadusega vahetult antud kohtuvõimu pädevusse, lahendada ükski teine riigivõim (*mutatis mutandis* RKÜK III-4/1-2/94). Kui üldiselt on kohtusüsteemise kohtualluvuse üle otsustamine sel puhul jäetud seadusandja lahendada, siis loetud juhtudel omistab PS teatud otsustuse tegemise pädevuse üksnes kohtuvõimu teatud lülile (Riigikohtule). Nii on see Riigikogu liikme volituste ennetähtaegse lõpetamise korral PS § 64 lg 2 p 4 tähenduses või seaduse põhiseadusega kooskõlas olevaks või põhiseadusvasteks tunnistamise korral PS § 107 lg 2 ja § 152 lg 2 kohaselt. Viimasel juhul on vastava pädevuse teostamise volitus vaid kõrgemal kohtuastmel.

¹¹ Eestikeelse mõiste *kobus* etümoloogiliste aluste kohta vt Kohtute seadus. Kommenteeritud väljaanne (peatoim. P. Pikamäe). Tallinn: Juura 2018, § 1 komm. 1 (E. Kergandberg).